

IN ALLE DINGEN HEB IK RUST GEZOCHT

Michel Dijkstra

IN ALLE DINGEN
HEB IK RUST GEZOCHT

*De weg naar eenheid van
Meister Eckhart en zenmeester Dōgen*

VANTILT

Hemel en aarde ontstaan tegelijk met mij en de tienduizend
dingen zijn één met mij. Als ze dus reeds één zijn, is het
dan nog mogelijk daarover een uitspraak te doen?
Maar als ik reeds gezegd heb dat ze één zijn, is het dan
nog mogelijk er geen uitspraak over te doen?
Zhuang Zi (vert. René Ransdorp)

Einer sagt Eins.
Paul Celan

© 2019 Michel Dijkstra, Deventer en Uitgeverij Vantilt, Nijmegen
© Omslagillustratie: *Black of Ivory*, from the series 'De toutes les
couleurs', 1989 (oil on canvas), Fromanger, Gérard (1939) / Private
Collection / Bridgeman Images
© Foto auteur: Leonie de Jong

ISBN 978 94 6004 449 6

Ontwerp omslag en binnenwerk: Mijke Wondergem, Baarn
Opmaak: Peter Tychon, Wijchen

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar
gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke
andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van
de uitgever. De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten van de
illustraties volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen
nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de uitgever
wenden.

Inhoud

Inleiding 7

De weg ontstaat door te gaan 7

Het leven van Meister Eckhart 19

Het leven van zenmeester Dōgen 23

1 Wis je woorden uit: eenheid is (on)bespreekbaar 29

2 Toch iets zeggen: denkmodellen van eenheid en veelheid 37

Gods uitgang is zijn ingang 38

Zijnsmededeling 40

Indra's net 43

3 Grenzeloze nabijheid: een discours van intimiteit 49

God is alles en is één 51

De ziel is alle dingen 54

Alle bestaan is de boeddhanatuur 59

De geest is ongrijpbaar 64

Het gevoelige denken: Eckhart en Dōgen als
spiegel voor deze tijd 70

God is niet-zijn 72

Niet-boeddhanatuur 75

4 Tussen het moment en eeuwigheid: denken over tijd 79

Alle dingen zijn tijd 81

Pruimenbloesem, één heldere parel en het
stralende licht 88

Het eeuwige nu 93

Gods koninkrijk is nabij 96

Twee lentes: Eckhart en Dōgen over tijd als
eindeloze zelfvernieuwing 98

5 Intimiteit bevrijden, bevrijdende intimiteit 103

De ziel houdt van ononderscheidenheid 106

Godsgeboorte 110

Martha en Maria 113

Vissen zwemmen in het water, vogels vliegen in
de lucht 119

Hoe bouw je een klooster? Door niet te bouwen 124

Voorbij alle doelen: Eckhart en Dōgen over het
volmaakte handelen 126

Epiloog – Je loopt in vrede 131

Verantwoording 139

Literatuur 141

Noten 147

Inleiding

De weg ontstaat door te gaan

Wat is de zin van het leven? Talloze filosofen hebben over deze klassieke vraag nagedacht. Meestal definiëren zij de levenszin in de vorm van een doel, zoals je talenten optimaal ontplooiën, gelukkig worden of de hemel bereiken. Zo niet de dertiende-eeuwse denker Meister Eckhart. In een van zijn Duitse preken zegt hij over levenskunst:

Wie duizend jaar lang aan het leven zou vragen: ‘Waarom leef je?’, die zou, als het kon antwoorden, niets anders te horen krijgen dan: ‘Ik leef omdat ik leef’. Dat komt omdat het leven vanuit zijn eigen bestaansgrond leeft en opwelt uit zichzelf; daarom leeft het zonder waarom in het zichzelf levende leven.¹

Opvallend genoeg kalligrafeert zenmeester Dōgen, een bijna-tijdgenoot van Meister Eckhart, in zijn Japanse tempel aan de andere kant van de wereld het volgende:

Leven is als iemand die in een boot vaart. Ofschoon hij aan boord van de boot het zeil hanteert, het roer ter hand neemt en boomt, draagt de boot hém en is hij niets zonder de boot. Door met de boot te varen maakt hij deze tot een boot. De lucht, het water en de kust zijn allemaal de tijd van de boot geworden. De hele aarde en de hele ruimte zijn de activiteit van de boot. Met het ik dat leeft en het leven dat ik ben, is het net zo.²

Ondanks de grote culturele verschillen tussen beide middeleeuwse auteurs denken zij op een verassend parallelle manier over de kunst van het leven. Zowel Eckhart als Dōgen is ervan overtuigd dat je de zin van het leven niet buiten, boven of achter het bestaan moet zoeken. Zo'n filosofische activiteit snijdt je namelijk af van de realiteit zoals zij zich hier en nu voordoet. De grote vraag 'Wat is de zin van het leven?' is volgens beide auteurs dan ook een inadequate. Wie de zin van het bestaan zoekt, brengt een in hun ogen ongewenste tweedeling tussen beide aan. Zoeken naar de essentie van het leven leidt af van een engagement met de situatie waarin wij ons op dit moment bevinden.

Meister Eckhart en zenmeester Dōgen presenteren een alternatief voor deze onrustige en onvruchtbare zoektocht naar betekenis, namelijk dat het leven zijn eigen zin vormt. Dankzij deze opvatting resoneren zij overigens met een derde partij, de beroemde, antieke Chinese wijsgeer Zhuang Zi, een van de stamvaders van het taoïsme. Deze meester beweerde: 'Hoe ontstaat een weg? Door hem te begaan!' Degene die het blind najagen van allerlei doelen loslaat, kan zich steeds dieper met het bestaan verbinden. Eckhart en Dōgen duiden dit proces met eenzelfde metafoor aan: stromen als water. Zo spreekt de dominicaan over het leven dat 'opwelt uit zichzelf' zoals een verborgen bron. De zenmeester beschrijft op zijn beurt de sensatie van het varen op een wateroppervlak: de schipper wordt gedragen door de boot, maar 'maakt' deze door te varen ook 'tot boot'. Geen boot zonder schipper en geen schipper zonder boot. Ik denk dat Eckhart en Dōgen niet alleen voor de watermetafoor gekozen hebben vanwege de associaties met vitaliteit en een eindeloze voedingsbron, maar ook vanwege het fluïde karakter van dit element. Bestaan betekent je verbinden met steeds veranderende omstandigheden.

Dit levensproces verloopt echter niet altijd even soepel.

Voortdurend wordt de mens geconfronteerd met een veelheid aan dingen, dieren en andere mensen in de wereld om hem heen. Deze bonte verzameling fenomenen verlangt een reactie of levenshouding van hem. Ook als de mens naar binnen kijkt, komt er een veelheid op hem af, alleen nu in de vorm van een stroom al dan niet aangename gedachten, gevoelens en herinneringen. Deze twee modi van veelheid, de innerlijke en de uiterlijke, kunnen hem onrustig maken of uit balans brengen. Zij vormen een bron van lijden.

Eckhart en Dōgen onderkennen deze pijnlijke dimensie van het bestaan en formuleren een uniek antwoord om ermee om te gaan. Beide auteurs zijn ervan overtuigd dat je de veelheid als eenheid kunt zien. Voor Meister Eckhart valt dit inzicht samen met het vinden van grote vreugde en rust. Hij schrijft:

Wees één, zodat je God moge vinden! En werkelijk, als je echt één zou zijn, dan zou je ook in de onderscheidenheid één blijven, en onderscheidenheid zou eenheid voor je zijn en zou je nu helemaal niet hinderen. Wat één is blijft gelijk aan één, of het nu in duizendmaal duizend stenen is of in vier stenen, en duizendmaal duizend is waarlijk een even eenvoudig getal als vier een getal is.³

Wie een is, raakt blijkbaar niet meer in de greep van de benauwende veelheid binnen en buiten hemzelf: 'onderscheidenheid zou eenheid voor je zijn en zou je nu helemaal niet hinderen...' Hij is in rust.

Dōgen stelt:

Alle bestaan is boeddhanatuur. Het volmaakte geheel van alle bestaan wordt 'levende wezens' genoemd. Op dit moment zijn de binnenkant en de buitenkant van de levende wezens het totale bestaan van de boeddhanatuur.⁴

Wie zich afstemt op ‘alle bestaan’, ontdekt volgens Dōgen de verlichting; hij is, in zijn eigen metaforiek, ‘zo vrij als een vis in het water of als een vogel in de lucht’. Zo iemand wordt niet meer geregeerd door zijn innerlijke kluwen van angsten, fixaties, vergeefse hoop, illusies en obsessies.

Hoewel de termen die Eckhart en Dōgen gebruiken om hun hoogste principe te beschrijven verschillend zijn, namelijk ‘God’ en ‘boeddhanatuur’, wijzen ze beiden op de onscheidbaarheid van eenheid en veelheid. In het geval van de dominicaan gaat het om de eenheid van de Schepper en alle dingen die Hij geschapen heeft; bij de zenmeester om de identiteit van de boeddhanatuur en ‘alles wat bestaat’. Ik duid dit bijzondere samengaan van het ene en het vele in het vervolg aan als ‘non-dualiteit’. Met dit begrip, dat letterlijk ‘niet-twee’ betekent, bedoel ik dat twee polen niet los van elkaar gedacht kunnen worden. Het ene is veel en het vele is een. In de werken van Eckhart en Dōgen komen we dit non-dualiteitsbegrip tegen als respectievelijk *nicht zwei* en *funi*.

Het begrip ‘non-dualiteit’ is in de filosofie overigens vooral bekend geworden door de Indiase Advaita Vedantaschool, die ook in ons land een grote groep aanhangers kent. Deze wijsgerige stroming, waarvan de negende-eeuwse filosoof Sankhara de belangrijkste representant vormt, spreekt over de onscheidbaarheid van de onsterfelijke essentie of het ‘Zelf’ van het universum en de eveneens onsterfelijke kern van de mens. Dit denkmodel bevat opvallende parallellen met het werk van Meister Eckhart, die het ook over de ziel en God heeft, maar is bij Dōgen minder geschikt omdat de zenmeester het denken over essenties of ‘vaste kernen’ vermijdt. In het zenboeddhisme spreekt men niet over een onsterfelijke ziel. Deze opvatting komt duidelijk naar voren in uitspraken van Dōgen als: ‘Er is hier en nu geen tweede persoon!’ Met andere woorden: in het individu dat nu tegenover jou aan

tafel zit, kun je geen onzichtbare, haar fysieke aanwezigheid overstijgende persoonlijkheidskern vinden. Vanwege dit verschil tussen Eckhart en Dōgen kies ik ervoor om het begrip 'non-dualiteit' niet in de geest van de Advaita Vedantaschool te gebruiken, maar te definiëren als de onscheidbaarheid van twee opposities zonder dat ze één pot nat of een 'eenheidssoep' worden. Deze non-duale relatie kan daarom ook met de frase 'verschil-geen-verschil' aangeduid worden: jouw gezicht in de spiegel is jouw gezicht en ook niet.

Concreet betekent non-dualiteit de totale afstemming van twee fenomenen op elkaar, bijvoorbeeld de mens en zijn omgeving. Wie zonder piekeren door een zomers bos wandelt, kan plotseling het gevoel krijgen dat hij een is met de ruisende bladeren, het blinkende vijvertje of de geur van naaldhout. Eenheid betekent hier niet dat hij letterlijk bomen, mossen en struiken wordt. De mens blijft een mens en de bomen blijven bomen. In zijn uiterst geconcentreerde of liever gezegd 'eenpuntige' ontvankelijkheid kan het individu echter wel elk detail van het bos innerlijk weerspiegelen. Zo valt hij samen met zijn omgeving; alle dingen zijn hem even nabij zonder dat hij hier voortdurend over nadenkt.

Binnen de filosofie van Eckhart en Dōgen draait het om iets wat meer fundamenteel is dan een boswandeling. Het gaat hen om het niveau dat al onze handelingen mogelijk maakt, inclusief zo'n ommetje. Namelijk: 'de nabijheid van de bron en alles wat eruit voortkomt' in het geval van de dominicaan, en bij de zenmeester 'de dingen en hun onderlinge verbondenheid', die niet direct zichtbaar is. Vandaar dat ik hun non-duale of eenheidszoekend denken beschouw als een *discours van intimiteit*. Ik ontleen dit begrip aan de hedendaagse, door het zenboeddhisme geïnspireerde auteur Peter Herschok, die een boek publiceerde met de in het Nederlands onvertaalbare titel *Liberating Intimacy*.⁵ Met deze twee dubbelzinnige

woorden bedoelt Hershock dat de mens bevrijd kan worden door intimiteit, die zich volgens hem primair manifesteert in de zendialoog en alle andere vormen van zenboeddhistisch gedrag of handelen. Tegelijkertijd bevrijden deze activiteiten de intimiteit die volgens Eckhart en Dōgen al tussen alles aanwezig is maar die de mens meestal niet bespeurt, want in beslag genomen door zijn eigen preoccupaties. Op die manier bevrijdt nabijheid de mens en bevrijdt de mens nabijheid.

Meister Eckharts discours van intimiteit komt scherp tot uitdrukking in een raadselachtige, aan Augustinus ontleende frase, die als een mantra in zijn werk opduikt: 'God is nader tot de ziel dan de ziel tot zichzelf.' In zijn soevereine puntigheid doet deze uitspraak overigens denken aan klassieke zenraadsels of *kōans*, zoals 'Voordat je grootouders geboren waren, wie was jij?' In beide gevallen gaat het om het denken over een nabijheid die zo groot is dat je haar niet kunt voorstellen. Ons denken stuit hier op een grens. De woorden 'God is nader tot de ziel dan de ziel tot zichzelf' impliceren in ieder geval dat er iets is dat mij beter kent dan ik mijzelf kan kennen. Eckhart duidt op de nabijheid tussen de Schepper en datgene wat Hij geschapen heeft.

Om zijn leerlingen te motiveren verwijst Dōgen soms naar zenmeesters uit de traditie, zoals de Chinese Huike die zijn arm afhakte om zijn meester Bodhidharma te tonen hoe ernstig hij naar de verlichting en geestelijke rust op zoek was. Dōgen stelt: 'De patriarch die zichzelf mutileert, is nooit iemand anders.' Wij moeten ons met andere woorden door zen te beoefenen zozeer met de oude meesters identificeren, dat wij ze 'als onszelf' beschouwen en zo aan hetzelfde licht raken als zij. In de bloemrijke taal van de klassieke zenteksten heet dit 'schouder aan schouder en wenkbrauw aan wenkbrauw lopen met de patriarchen.'

Dat deze middeleeuwse gedachten over spirituele nabijheid

ook moderne geesten kunnen inspireren, bewijst het werk van de Roemeense dichter Paul Celan (1920-1970), een fervent lezer van westerse en oosterse filosofie. In een brief aan zijn laatste grote liefde Ilana Shmueli wil hij haar bevragen ‘met woorden en zonder woorden – bevroeg jij ook, bevroeg ook mij’. Dan volgt een Eckhart-achtige passage:

Jij probeert, zeg je, eenvoudig te zijn en weet met mij dat dit alles behalve eenvoudig is: ik weet dit net zo goed als jij en toch hoort dit thuis in het Eenvoudige, dat al het vele en veelvuldige in zich opneemt – moet opnemen.

Jij moet daar niet bang voor zijn, je moet niet bang zijn voor jezelf en daarin om je heen kijken en leren dat een grote zekerheid jou draagt, iets – ik verander hier een woord van jezelf – groots.⁶

De frase over ‘het Eenvoudige, dat al het vele en veelvuldige in zich opneemt’ herinnert aan Eckharts opvatting over de onscheidbaarheid van het ene en het vele. Voor Celan vormt deze gedachte echter alles behalve een abstracte uiteenzetting, omdat hij in een adem Ilana van levenskunstig advies voorziet. Zij moet niet bang zijn voor het ‘Eenvoudige’ maar er vertrouwd mee raken, want het is ‘iets groots’ dat haar èn hem draagt.

Dit door weidsheid gedragen worden herinnert aan Dōgens metafoer van de zee die de boot ondersteunt en Eckharts beeld van de onuitputtelijke bron. Het vertrouwen op deze dragende dimensie opent een nieuw perspectief op de veelheid. Zij is niet langer een chaotische, bedreigende of deprimerende verzameling van fenomenen maar vormt een mogelijkheid tot eindeloze afstemming. In het geval van Paul Celan en Ilana Shmueli bestaat deze verbondenheid uit de liefde die zij voor elkaar opvatten. Net als in zijn eerdere briefwisseling

met Ingeborg Bachmann blijkt de Roemeense dichter een hele wereld in zijn geliefde te ontdekken, hetgeen ook zijn tijdsbeleving transformeert. Het verzinken in dit universum van de ander wordt door hem dan ook treffend 'de kleine oneindigheid' genoemd.

Voor Meister Eckhart en zenmeester Dōgen vormt het inzicht in de eenheid van alles geen eindpunt op de filosofische en levenskunstige weg. Net als in Celans brief is de speculatie over de onscheidbaarheid van het ene en het vele geen abstracte exercitie die zich tot de studeerkamer beperkt. Integendeel: dit besef komt tot bloei in een levenshouding die de eenheid van alle dingen ongedwongen bevordert. Dōgen spreekt in deze context dan ook treffend van het doen 'bloesemen van de realiteit'. Een bloem doet immers geen moeite om te bloeien; zij moet er alleen ruimte voor hebben. Ook gebruikt de zenmeester graag culinaire metaforen voor deze op resonantie gerichte levenskunst:

Omdat het in de aard van de wind ligt om altijd aanwezig te zijn, heeft de wind van de boeddhisten de aarde zichzelf als goud laten manifesteren en heeft hij de Melkweg gefermenteerd tot yoghurt.⁷

Met de 'wind van de boeddhisten' bedoelt Dōgen in de eerste plaats zenboeddhistische meditatie. De heilzame werking van deze activiteit is tegelijkertijd vergelijkbaar met een verkoelend briesje en met een krachtige mistralwind die alle dingen schoonblaast, zodat zij zich 'schitterend als goud' kunnen manifesteren. Dōgens metafoor kan echter op meer dan zenmeditatie alleen slaan, namelijk op alle compassievolle en wijze handelingen die mensen hun leven kunnen verrichten. Zij veranderen de Melkweg, symbool voor alles wat is, in een heerlijke yoghurt voor dagelijks gebruik. Smakelijk eten!

Meister Eckhart spreekt in een van zijn preken over een bijzondere manier van handelen waarbij de mens zich niet laat leiden door stress en onrust, maar juist onthecht blijft te midden van de veelheid van opgaven:

Jij staat bij de dingen, maar de dingen staan niet in jou.⁸

De tweede helft van deze formulering houdt in dat de menselijke geest, die Eckhart soms met een vestingstad vergelijkt, niet wordt ingenomen door zijn tienduizend taken: het individu behoudt zijn vrijheid. Onthechting betekent echter niet onverschilligheid. De eerste helft van Eckharts frase houdt namelijk in dat de mens volledig betrokken is bij alles wat hij onderneemt. Juist door innerlijke ruimte te creëren kan hij zich volledig richten op alle uiterlijke zaken, zoals de medemens helpen. Dit is mogelijk omdat hij leeft vanuit de ene bron.

Bij zowel Meister Eckhart als zenmeester Dōgen gaat het er dus om zo te handelen dat je de veelheid niet tegen je krijgt. Om hun eigen watermetafoor nogmaals te gebruiken: wie tegen de stroom ingaat, verdrinkt in de zee van de dingen. Maar dit is niet de enige levenshouding. Het is ook een optie om op dit wateroppervlak te dobberen via het zoeken naar verbinding. Dat deze levenskunst een utopische inslag heeft, moge duidelijk zijn. Ik geloof echter met Hans Achterhuis dat de waarde van een utopie zich toont in haar kritiek op de huidige tijd en de door haar gegenereerde inspiratie om zaken te verbeteren.⁹ Daarbij bagatelliseren Eckhart en Dōgen geenszins de conflicten die een rol kunnen spelen in een mensenleven. Deze spanningen zijn ook duidelijk zichtbaar in hun eigen leven.

Zo werd Eckhart aan het eind van zijn leven beschuldigd van ketterij en na zijn dood werd een aantal van zijn uitspraken daadwerkelijk veroordeeld. Dōgen kampte het grootste deel van zijn werkzame leven met de concurrentie van ande-